

Akıl ile aşk ilişkisi birçok tasavvufî ve felsefî eserlerin ve özellikle şiiirlerin konusu olmuştur. Dinî ve dünyevî meseleleri anlamada ve yorumlamada, aklın önemi tartışılmaz. Fakat Mevlânâ gibi tasavvufî düşünürlerin, aklın önemine inanmakla birlikte, onu daha ziyade ikinci plana itip, aşka ağırlık verdikleri ve hatta aşkla yolculuk yaptıkları bilinen bir gerçektir. Fakat bu, basit

bir şekilde, birini öbürüne tercih etmek değil; aksine, bu çalışmamızda da inceleyeceğimiz gibi, birini diğerine basamak yapmak ve ilerlemektir. Daha açık bir ifadeyle, akli gidebileceği sınıra kadar kullanabilmek ve kaldığı noktadan itibaren aşkla yola devam etmektir. Akıl, belki dünyayı anlamada yeterli olabilir ama dini anlamada ve derinliklerine inmede, yarı yolda kalabilir ki, Mevlânâ da bu görüştedir. Zira ona göre din, sadece iman esaslarından oluşan kuru bir olgu değil, insandaki 'kişiliğe' kadar inen ve onun 'ruhunu' uyandıran canlı bir hayat görüşüdür. İnsana, aslının ne olduğunu, kendisinin kim olduğunu ve değerini bildiren ve aynı zamanda yaşatan bir hayat tarzıdır. Din, sadece helâllerin ve haramların bilgisinden ibaret değildir. Nitekim Mevlânâ, bu basit anlayışı tenkit ederek, caiz olan ve olmayan şeyleri bilmekle kendisini âlim zanneden kişilere, "kendin caiz misin?" "din usulünü bildin ama kendi aslın, kendi mayan iyi ise, bir de ona bak, onu bil" diyerek dinin âdeta aşk boyutunu ima eder.¹

Akıl, akıllı olabilmek ve akıllıca davranabilmek, Mevlânâ'ya göre, içinde yaşadığımız dünyanın tabii gerekliliklerindedir. Akli olmayan insan, onun tabiriyle, âdeta kanatsız bir kuş gibidir. Nasıl ki kuş, kanadı olmadan bir yere uçamaz, insan da akli olmadan kendisinden beklenen normal hareketleri yapamaz. "İnsana kol,

MEVLÂNÂ'DA AKIL VE AŞK

Bilal KUŞPINAR

Dr., McGill Üniversitesi
Öğretim Üyesi

¹ *Mesnevî* 3/2650, 2655. *Mesnevî*'den alınan bütün beyitler, Farsça orijinaleri ile karşılaştırılarak, Veled İzbudak tercümesinden alınmıştır. İlk rakam cilt, ikinci rakam beyit numarasını göstermektedir. Bu hususta bkz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, I-6 c. Terc. Veled İzbudak. İstanbul: MEB, 1988.

kanat akıldır. Adamın akılı olmazsa kendisine başka bir akıl kılavuz etmesi gerekir.”² Zira insanı insan yapan akıldır; akıl onu yüceltir ve görüş sahibi yapar. Akıl, insana, dünyada bilinebilecek şeylerin kapısını açan bir anahtar hükmündedir. O olmaksızın, bilgiye ulaşmak mümkün değildir.³ Bedene yemek nasıl gerekli ise, cana da akıl o denli gereklidir. “Cana gıda, akıl nurudur.”⁴ Ayrıca, sorumluluk ve ibadet yükümlülüğü, akla ve aklın tam olmasına bağlıdır. Onun için Mevlânâ, Hz. Peygamber’e atıfla, “bir zerre aklın, oruçtan da yeğdir, namazdan da” der.⁵ Zira akıl insanın cevheridir, namaz ve oruç ise arazdır ki, hakkıyla anlaşılmalı ve yerine getirilmeleri, aklın bütünlüğüne ve sıhhatine bağlıdır.

Mevlânâ, insan için bu kadar önemli olan aklın iki çeşit olduğunu belirtir. Birincisi, kazanılan akıldır (*mükteseb*) ki, haricîdir ve insan onu, okuldan, kitaplardan, bilgilerden, bilginlerden, düşünceden ve manalardan elde eder. Böyle bir akıl, artabilir, eksilebilir, keskinleşebilir ve körelebilir. İnsanlar, kazanılan akıl itibarıyla, farklılık ve aykırılık arz ederler.⁶ Bu aklın, genişlemesi, zenginleşmesi veya kısırlaşması elde edilen bilgilerle doğrudan orantılıdır. İkinci akıl ise, Allah’ın bizzat hediye ettiği akıldır ki, (*bahşiş-i yezdân*) kaynağı candadır, yani ruhtadır ve bilgisini gönülden, yani kalpten alır. Kazanılan akıl, Mevlânâ’nın tasviriyle, “ırmaklara benzer, şuradan buradan çıkar, evlere gider.”⁷ Kaynağı devamlı olmadığı gibi, yolları kapalı olabilir ve bu yüzden, bazen çok dar ve sınırlı kalabilir. Hatta bilgi yollarının kapalı olması nedeniyle, tamamen körleşip, çaresiz bir hâle düşebilir.⁸ Buna karşılık, Allah’ın vergisi olan akıl, doğrudan kalbe gelen bilgilerden besleneceği için, her zaman feyizlenir ve feyiz dağıtır.⁹

Mevlânâ, insanların çoğunda var olan ve birçok mertebelerde görünen kazanılmış akla, cüz’î akıl (tikel akıl) der. Ona göre, çoğu kez bu cüz’î akıl, insanı dünyaya sınırladığı için ve onu dünya ötesi gayelere ve duygulara kapadığı için, Allah’ın doğrudan ihsan ettiği gerçek akla, yani küllî akla (tümel akıl) perde olabilir ve hatta onun adını kötüye çıkarabilir.¹⁰ Meseleleri çözmek yerine, bazen daha çok mesele çıkarabilir; bu nedenle Mevlânâ, böyle bir cüz’î akılı, her şeye karışan ve çoğu kez çözmek yerine ‘karıştıran ve sözü gereksizce uzatan’ anlamına gelen Farsça *kâr-afzâ* sözcüğüyle tavsif eder.¹¹ Örneğin, Ebabil kuşlarının attığı iki üç taş

² Mesnevî 6/4075.

³ Mesnevî 6/ 4077.

⁴ Mesnevî 4/1954.

⁵ Mesnevî 5/454-455.

⁶ Mesnevî 4/ 1960-63.

⁷ Mesnevî 4/1967.

⁸ Mesnevî 4/ 1968.

⁹ Mesnevî 4/1968.

¹⁰ Mesnevî 5/463.

¹¹ Mesnevî 3/2526.

ile koca Habeş ordusunun fillerinin ölmesini bu akıl nasıl idrak edip de izah edebilsin? Böyle bir hâdise, her şeyden önce, sebep sonuç ilişkisine sığdırılabilecek bir şey değildir.¹² Diğer taraftan, ona göre, felsefeye sarılan kişinin akli da böyle bir akıl olduğundan, sadece cüz'î akılla anlaşabilen (*ma'kulât*) şeylere bağlanmış kalmıştır.¹³ Gönlü ak ve pak olan kimseler ise, bu akılla yetinmeyip, aklın akli olan, küllî akla dayanır ve onun rehberliğinde hareket ederler. Cüz'î akıl, âdeti bir meyvenin kabuğu; küllî akıl ise çekirdeği gibidir. Kabuk gereklidir ama çekirdek özdür ve asıldır. Bu nedenle, "kabuktan ibaret olan akıl, bir işi yüzlerce delille ancak anlayabilir. Fakat akl-ı küllî, doğru olduğunu bilmediği yola adımını atar mı hiç?"¹⁴ "Akl-ı küllî içtir, akl-ı cüz'î ise deridir."¹⁵

Mevlânâ, cüz'î aklın, sâlim ve mantıklı çalışmasını engelleyen bazı faktörlere dikkat çekerken, onu çoğunlukla nefisle karşılaştırır. Akıl, nefsin girdabına düşerse, sâlim bir şekilde işlevini yerine getiremeyeceği gibi, sahibini hayvan derekesine kadar düşürüp, rezil de edebilir. Onun nazarında, kendisini, nefsin kurnaz oyunlarından ve hırsızane tavırlarından korumayan insanın, aklını hakikate ve gönlünü de Hakk'a açması çok zordur. Çünkü nefsin kendisi, zaten bedenle sınırlı olup, sadece onunla içli dışlı olduğundan, "Hakk'a sağır ve kördür."¹⁶ Bu nedenledir ki, bütün Kur'ân, nefsin hilelerinden ve kötülüklerinden haber vermektedir. İnsan, Kur'ân-ı Kerîm'i bu noktadan iyi okuyup incelemelidir.¹⁷ Tarihte peygamberlere karşı savaş açan aşağılık kişilerin, 'kılı kırk yaran' edepsiz tartışmaları, nefislerinden dolaydır.¹⁸ Diğer bir ifadeyle, nefislerine esir olduklarından akıllarıyla, sâlimâne düşünememişlerdir. Ona göre, altı özellikle çizilmesi gereken evrensel hakikat, 'aklın devre dışı bırakıldığı yerde, nefis kontrolü eline alır ve kötülüğe teşvik eder.' Bunu sembolik bir benzetme ile daha iyi şekilde ifade eden Mevlânâ der ki, "ne zaman Hz. Süleyman tahtını bırakır, cin [gibi nefis] saltanatı ele geçirir: Sabır ve akıl giderse, nefsin seni kötülüğe tahrik eder."¹⁹

Mevlânâ, akıl ve nefis karşılaştırmasını, *Mesnevî*'sinin bir çok yerinde, kendine özgü, gayet ince ve fakat derin, gayet basit ve fakat oldukça düşündürücü mizâhî üslûbuyla devam ettirir. Bunlardan sadece bir tanesini zikretmekle yetineceğiz. Fakat şu bir gerçektir ki o, her vurgusunda aklın önemini belirtir ve akıllı davranabilmeyi, peygamberane bir vasıf olarak niteler. Nefsi ise, şehvî ve hayva-

¹² *Mesnevî* 3/2520-24.

¹³ *Mesnevî* 3/2527.

¹⁴ *Mesnevî* 3/2530.

¹⁵ *Mesnevî* 1/3743.

¹⁶ *Mesnevî* 4/235.

¹⁷ *Mesnevî* 6/4862.

¹⁸ *Mesnevî* 6/4863-4.

¹⁹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr (Dîvân-ı Şems-i Tebrizî)*, tahk. Bedüzzaman Fürûzânfar, 10 cilt, Tahran: Tahran Üniversitesi Yayını, 1957-1967, gazel no: 5798.

nî olarak addeder. Şimdiki vereceğimiz örnekte de görüleceği gibi, akıl bir peygamberle anlatılmış, nefis ise bir hayvana benzetilmiştir. Bu kez Mevlânâ, akli Hz. Süleyman yerine, Hz. İsa olarak görür, nefsi ise bir eşek. Ona göre, insan, akıl durumundaki Hz. İsa'ya iyi sahip çıkmalı, onu iyi kullanmalı ve ondan hakkıyla istifade edebilmelidir. Zira Hz. İsa'nın, yani aklın talihi ve üstünlüğü, onun elde ettiği bilgi ve irfanındadır. Şayet insan, onun yerine eşek sıfatlı nefisini seçer ve ona kul olursa, ne talihi olur, ne de üstünlüğü. Bu konuda insana çok dikkatli olmasını söyler ve âdetâ yalvarır:

“Yeter artık, yıllarca eşeğe kul oldun. Çünkü eşeğe kul olan, eşeğin ardından gider. ‘Onları artta bırakın’dan murat nefisindir. Nefis geride, aklın ileride gerek... İsa'nın eşeği, gönül mizacına malik olmuş, akıllar makamında yer tutmuştur. Çünkü akıl galebe çalmıştı, eşekse zayıftı. Eşek, şişman ve kuvvetli biniciden zayıflar. Ey eşek değerli; aklının azlığından bu eşek, ejderhalastı.”²⁰

Şüphesiz burada Hz. İsa, sadece her insanda olması gereken sırf bir akli temsil etmiyor; aynı zamanda, insanları manevî yönden terbiye eden, ahlâken rehberlik eden ve gönüllerine feyiz veren, bir insan-ı kâmilî (*mükemmel insan*) temsil ediyor. Fakat bu, her halükârda, akıl olmadan, bunların hiçbirinin mümkün olamayacağını belirtmesi açısından gayet önemli bir benzetmedir. Mevlânâ, burada başka bir noktaya da âdetâ gönderme yapıyor: Hem talebeler hem de rehberlik makamında olan kimseler, yani öğretmenler ve mürşitler, evvel emirde akli elden bırakmamalıdır. İnsan-ı kâmil olmanın yolu, önce akıllı olmaya ve akıllıca hareket etmeye bağlıdır.

Mevlânâ, eserinin başka bir yerinde Hz. İsa'ya tekrar döner ve onun, aklını yanlış kullanan ve nefisine esir olan bir ahmaktan nasıl kaçtığını uzun uzadıya anlatır. Ona göre, İsa'nın telkinleri hemen hemen herkese tesir etti ama ‘mermer gibi kaya kesilen’ ahmakları etkilemedi.²¹ Zira aklını nefisine esir etmiş ahmak kişi, havanın suyu yavaş yavaş çektiği gibi, insandan aşkı ve iştıyakı çalar götürür. Aslında, Mevlânâ'ya göre, Hz. İsa ahmağın nasıl bir kişiliğe sahip olduğundan haberdardı ve onun menfi yönünden emindi. Kaçmasının nedeni, diğer insanlara öğretmek içindi. Yani ‘böyle kişilerle karşılaştığınız zaman, onlarla fazla kendinizi yormayın, mesajını vermekten ibaretti.’²² Yine Mevlânâ'nın ifadesiyle, akıllıdan gelebilecek bir eziyet, cahilin vefasından daha iyidir. Nitekim ona göre, Hz. Pey-

²⁰ Mesnevî 2/1855-1860.

²¹ Hikâyenin tümü için bkz. Mesnevî 3/2570-2599.

²² Mesnevî 3/2598.

gamber insanları bu noktada uyarmıştır: “Akıllının düşmanlığı, cahilin sadakatinden yeğdir.”²³

Mevlânâ'nın bu noktaya kadar yapmış olduğu akıl ve nefis karşılaştırmasını, yine onun benzetmesiyle özetlersek, akıl bir ışık, nefis ise bir zulmettir.²⁴ Nefsin girdabına giren akıl ve onun sahibi insan, zifiri karanlıkta kalacağından, Hak ve hakikate kör kalır ve normal düşünme ve akıl edebilme yeteneklerini yavaş yavaş yitirir. O halde insana lâıyk olan şey nefsin basit oyunlarından uzak durarak, nefsi-ni aklının kontrolüne vermesidir. Ancak bu noktada, Mevlânâ cüz'î aklın, insanı belirli bir dereceye kadar aydınlatacağını söyler ve küllî aklın onu beslemesi gerektiğini belirtir. Daha önce cüz'î aklın küllî akılla ilişkisine kısaca değinmiştik. Şimdi bu konuyu biraz daha irdeleyelim.²⁵

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mevlânâ cüz'î aklın çokluğuna ve insanlarda farklı boyutlarda olduğuna inanır ki, bu görüşüyle Mu'tezile'nin 'akıllar esasen birdir' ilkesinden ayrılır ve hatta onları bu konuda tenkit eder.²⁶ Cüz'î akıl kiminde güneş gibi güçlü ve parlak, kiminde Zühre yıldızından daha aşağıda zayıf ve sönüktür.²⁷ Ancak her halükârda, tıpkı başka cüz'î şeyler gibi, cüz'î akıl da küllîye her zaman meyleder, ondan güç kazanır ve nurlanır. Küllî akıl, Allah'ın vergisi olduğundan, fizik ötesi âlemdendir ve insana ilâhî bilgiyi verendir. Bu arada Mevlânâ, küllî akılların birden fazla olduğuna da dikkat çekerek şöyle der: “Allah'a ait, senin bu aklından başka akıllar var ki, semâvî şeyler onlarla idare edilirler.”²⁸ İnsanoğlu, rızkını cüz'î akliyle elde eder; diğer akliyle ise yani küllî akliyle metafizik âlemleri dolaşır ve onunla ilâhî bilgilerden beslenir.²⁹ Ama buna ulaşmanın yolu ilâhî aşktır ki, bu hususu daha geniş bir biçimde izah edeceğiz. Şayet insan ilâhî aşka meylederse, Allah ona nice akıllar ihsan eder ve bu aşkın içinde, cüz'î akılla anlaşılama-yan nice güzellikler, Mevlânâ'ya göre, küllî akılla anlaşılır.³⁰

²³ Mesnevî 2/ 1876-77. Hz. Peygamber'e atfedilen sözlerin tahric ve genel değerlendirmesi için bkz. Bedüzzaman Fürûzânfar, *Ahâdîs-i Mesnevî*, Tahran: Müesseset-i İntişârât-ı Emir Kebir, 1370, pp. 60-61.

²⁴ Mesnevî 1/2903.

²⁵ Yalnız öncelikle şunu belirtmekte fayda var. Biz burada bu akıl kavramlarının ve çeşitlerinin dış kökenli Eflatuncu ve Yeni Eflatuncu kaynaklarına ve hatta Fârâbî ve İbn-i Sînâ gibi İslâm Meşşâ'î filozoflarında bunların nasıl algılanıp geliştirildiğine girmek istemiyoruz. Hiç şüphesiz, devrinin diğer metafizik düşünürleri gibi, Mevlânâ da, içinde doğup büyüdüğü zengin İslâm geleneği havzasının kültüründen istifade etmiş ve o gelenek içinde kendisini ifade etmiştir. Dolayısıyla burada o bu kavramları neden kullanıyor diye bir soru sormak pek yerinde olmaz.

²⁶ Mesnevî 5/459 vd.

²⁷ Mesnevî 5/460.

²⁸ Mesnevî 5/3234.

²⁹ Mesnevî 5/3235-36.

³⁰ Mesnevî 5/3233.

Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh*'te küllî akılla cüz'î akılı mukayese ederken, Hz. Peygamber'in ümmîliğini, iki akılı mukayese ederek anlatır. Buna göre, Hz. Peygamber'e ümmî denilmesinin nedeni, okuma ve yazma bilmediğinden değildir. Onun ümmîliği okuma yazma ve hikmetin kendisine sonradan öğretme yoluyla verilmiş olmasını ifade ediyordu; ancak o bunlara doğuştan, fıtraten sahipti. "Dünyada ne var ki, onun bilgisinde olmasın? Üstelik insanlar ondan öğrenmediler mi?"³¹ O halde, ümmî demek, okuma ve yazma gibi yetenekleri sonradan cüz'î akılla elde eden değil de, bizzat küllî akılla onlara fıtraten sahip olan demektir. Cüz'î aklın elde ettiği ve bildiği her şey küllî akılda mevcuttur. Cüz'î akıl, görmediği herhangi bir şeyi, kendi başına üretemez ve keşfedemez.³²

Görüldüğü gibi, Mevlânâ'nın nazarında, cüz'î akıl, her zaman öğrenmeye ve okumaya kâbiliyeti olmakla birlikte, kendiliğinden bunları elde edemez. Küllî aklın eğitime ve öğretime muhtaçtır. Küllî akıl tıpkı Hz. Peygamber gibi, bir müşit ve öğretmendir. Hatta Mevlânâ'ya göre, insan dikkatlice analiz ederse, bütün bilgilerin esasının ve kaynağının vahiy olduğunu fark eder.³³ İnsanlar, bütün meslekî bilgileri, nihâî planda peygamberlerden öğrendiler. Dolayısıyla, bütün peygamberler birer akl-ı küllîdir. Konuyu daha da somutlaştıran Mevlânâ, Hâbil ve Kâbil örneğini verir. Kâbil Hâbil'i öldürdüğünde, cenazeyi ne yapacağını bilememiş ve bir kuzgunun başka bir kuzgunu öldürdüğünü ve sonra da toprağı eşerek gömdüğünü görünce, aynısını o da uygulamıştı. Kâbil kuzgundan ders almış ve yeni bir şey öğrenmişti. Mevlânâ der ki, bütün meslekler de bunun gibidir. Her insanın bir akl-ı cüz'î'si vardır ve bilmeye ve öğrenmeye muhtaçtır. Küllî akıl ise, her şeyi bulan ve icat edendir. Peygamberlerde ve velilerde bu iki akıl birleşmiş bir bütündür. Başka insanlarda ise, bunlar ayrı şeylerdir. Kısacası, "cüz'î akıl, küllî akla kıyasla, âdetâ bir âlet hükmündedir, bilgisini ondan alır ve ondan öğrenir."³⁴

Diğer taraftan, Mevlânâ'ya göre, bu âlemin tamamı, akl-ı küllün bir düşüncesinden ibarettir.³⁵ Cüz'î akıl da dahil, âlemde bilinebilecek diğer şeylerin bilgisi, o küllî akılda mevcuttur. İnsanları hayvanlardan ayıran şey cüz'î akıl olmakla birlikte, insanları bilgi yönünden birbirinden ayıran da, daha önce de işaret ettiğimiz gibi,

³¹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, tahk. Bedüzzaman Fürûzânfar, Tahran: Emîr Kebîr, 1969, s. 142; Arthur J. Arberry, terc. *Discourses of Rumi*, Richmond: Curzon Press, 1994, s. 151.

³² *Fîhi Mâ Fîh*, ss. 142-3.

³³ "Bütün sanatlar, şüphe yok ki önce vahiyden meydan gelir, fakat sonra akıl, onların üstüne bazı şeyler ilave eder. Dikkat et de bak! Bizim bu aklımız, hiçbir sanatı usta olmadıkça öğrenebiliyor mu?" (*Mesnevî* 4/1297-98.)

³⁴ *Fîhi Mâ Fîh*, s. 143; *Discourses of Rumi*, s. 152. Aynı konuyu *Mesnevî*'de de ele alan Mevlânâ, Kâbil'i konuşturarak der ki, "yuh olsun benim aklıma, bir karga bile bilgide benden üstün." *Mesnevî* 4/1301-1308.

³⁵ *Mesnevî* 2/978.

bu cüz'î aklın farklı derecelerde olmasındandır.³⁶ Fakat cüz'î akıl, her ne derecede olursa olsun, sınırlıdır ve şekillere, biçimlere ve âdeta maddesel dünyaya odaklanmıştır. Bu nedenle, Mevlânâ ısrarla der ki, insan bu akılla yetinmemelidir. "Cüz'î akli kendine vezir yapma. Akli küllü vezir yap padişahım."³⁷ Çünkü birincisi, dünyevî eksenli olup, insanı maddî şeylere çekerken; ikincisi, metafizik kaynaklı olup, manevî düşünceye sevk eder. Örneğin, cüz'î akıldan öteye geçemeyen kişinin, Mevlânâ'ya göre, ibadetlerinden ve niyazlarından tat alması pek mümkün olmaz. Buna karşılık, her iki akılla hareket edip, cüz'î olanı küllîye âmâde eden kimse, işlerin sonunu önceden kestirip âdeta yakînen görebileceğinden, "gerekirse bir gül için dikenin zahmetine katlanır."³⁸ Bu konuyu, *Mesnevî*'sinin birkaç yerinde, gayet mânidar hikâyelerle anlatan Mevlânâ, her defasında insana nasihat vermekten de geri durmaz: "Aklın varsa başka bir akılla dost ol, görüş danış! İki akılla birçok belâlardan kurtulur, ayağını göklerin tâ yücesine korsun."³⁹

Cüz'î aklın en yetersiz olduğu alan Mevlânâ'ya göre, aşktır ve aşka dair sınırlardır. Her ne kadar, kendi çapında zeki görünüp, birtakım sınırlara sahip olduğunu zannetse bile, bu acizliği nedeniyle, aşkı inkâr eder.⁴⁰ Sözde, insanın dostu olan bu akıl, onu aşk hakikatinde ve hal bahsinde yarı yolda bırakır. Ne aşkı ne de âşğın halini idrake etmeye gücü yeter. Ancak, aşktan gidalanabilirse, bilgisini aşka çevirir ve aşk makamında kaybolur.⁴¹

Mevlânâ aklın aşkı inkârına örnek olarak İblis'in Hz. Âdem'e secde etmeyi reddetmesini gösterir. Akıllı ancak akı yetersiz olan İblis, Hz. Âdem'in hakiki yüzünü ve özünü göremediğinden -ki bu öz, Âdem'i hakiki insan kılan ve onu membâna ve menşesine bağlayan ve O'ndan bir parça olan ruhudur- yücelik ve üstünlük tasladı. Çünkü İblis'in akli, cüz'î bir akıldı ve aşktan tamamen yoksundu, "bu yüzden Âdem'in yalnız topraktan yaratılan suretini gördü."⁴² "Bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki, akıl ve zekâ taslamak İblis'tendir, aşk Âdem'den!"⁴³

O halde şimdi Mevlânâ'nın aşktan neyi kastettiğini anlamaya çalışalım. Ancak burada bir önemli noktayı itiraf etmemiz gerekir. Şimdiye kadar, Mevlânâ hakkında kaleme alınmış yerli ve yabancı dillerdeki eserlerde de vurgulandığı gibi, âdeta adı ve şahsiyeti aşkla özdeşleşmiş bir kimsenin aşkın *mahiyeti* konusundan hemen hemen hiç söz etmemesi oldukça dikkat çekicidir. Bunun açık nedeni,

³⁶ *Mesnevî* 4/409-410.

³⁷ *Mesnevî* 4/1258.

³⁸ *Mesnevî* 4/1260-1.

³⁹ *Mesnevî* 4/1263-64.

⁴⁰ *Mesnevî* 1/1982.

⁴¹ *Mesnevî* 1/1981, 1984.

⁴² *Mesnevî* 6/260.

⁴³ *Mesnevî* 4/1402.

şüphesiz aşkın, tamamen akli ve sözü saf dışı bırakan esrarengizliğidir. Bunun sımna, yine Mevlânâ'nın ifadesiyle, sadece onu tadanlar erer. "Birisi 'Âşıklık nedir?' diye sordu. Dedim ki, Benim gibi olursan bilirsin."⁴⁴

Bununla birlikte, Mevlânâ, aşk kelimesinin Kur'ân'da geçmemesinin ve onun yerine 'muhabbet' kullanılmasının gayet farkındadır. Bu ikisi her ne kadar kavram olarak farklılık arz etseler bile, onun nazarında, her ikisi de mahiyetleri itibarıyla aynı şeye işaret ederler. Ancak, keyfiyet açısından aşk, "sayıya sığmayan ve ölçüye gelmeyen" aşırı sevgidir (*muhabbettir*).⁴⁵ Allah'ın insana ve insanın da Allah'a olan muhabbetine işaret eden âyet-i kerîmeyi zikrederken Mevlânâ, bu derece derin bir aşkın ancak yaşanarak idrak edilebileceğine dikkat çeker. "İnananlar arasında öyleleri vardır ki, Allah'a olan muhabbetleri aşırı derecede yüksektir."⁴⁶ "O (Allah) onları sever, onlar da Allah'ı severler."⁴⁷ Her ne kadar Kur'ân'da zikredilmese de, Mevlânâ'ya göre, 'aşk' da 'muhabbet' gibi, Allah'ın bir sıfatıdır.⁴⁸ Daha da önemlisi, onun görüşünde, aşk ve muhabbet Allah'a nispetle bir hakikattir; insana nispetle bir mecazdır.⁴⁹ Bunun içindir ki, o çoğunlukla, Allah'ın kuluna olan sevgisini, insanın Allah'a olan sevgisinden daha fazla vurgular.

"İnsan ile Allah arasında aşk olabilir mi?" sorusuna doğrudan cevap vermez, yerine, Mevlânâ, görünüşte hemsiz olmasalar bile, her ikisi arasındaki bağın, aşkın âdeti bir uzantısı ve tecellisi olduğuna dikkat çeker. "Ruhumuzdan ona üfledik"⁵⁰ âyetinden hareketle, insan ruhunun yaratılıştan ilâhî kaynakla irtibatlı olduğunu söyler. "Her şey kendi özüne ve aslına devamlı meyillidir ve âşıktır, ilkesini ontolojik birtakım delillerle izah eder. Esasında ona göre, "Allah onları sever, onlar da Allah'ı" âyetinin sını bu gizemli bağlantı ve meyildedir. Belki de aşağıdaki dizeler bunu daha açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Can (ruh) der ki: "Ey benim şu yeryüzüne mensup cüz'lerim, benim garipliğim sizin garipliğinizden daha acı... Ben, arşa mensubum."

Tenin meyli, yeşillige, akarsuya... Çünkü aslı ondan.

⁴⁴ Mesnevî 2/Önsöz A.

⁴⁵ Mesnevî 2/Önsöz B. Bu aşırı sevginin yani aşkın, Allah için kullanılmasının uygun olup olmaması, İslâm mutasavvıflarınca epeyce tartışılmıştır. Her iki görüş için bkz. Ali b. Usmân el-Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Tahran, 1962, s. 394-5. Ebu'l-Kâsım Abdilkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâle fî'l-İlmî't-Tasavvuf*, Beyrut: Dârü'l-Har, 1408/1988, s. 318-328. Ayrıca aşkın mahiyeti konusunda felsefî dilde yazılan risalelerden birisi şüphesiz büyük İslâm filozofu İbn-i Sînâ'nın (d. 1037), *Risâle fî Mâhiyyeti'l-İşk* başlıklı küçük makalesidir. Bu risale için bkz., *Risâle fî Mâhiyyeti'l-İşk*, tahkik, Ahmet Ateş, İstanbul, 1953.

⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2:165

⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm Mâide 5:5.

⁴⁸ Mesnevî 5/2185-87. Bu beyitlerde tekrar aynı âyeti tekrar eden, Mevlânâ, hem *muhabbet*'in hem de aşk'ın Allah'ın bir sıfatı olduğunu açıkça beyan eder.

⁴⁹ Mesnevî 2/Önsöz B

⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm Hicr 15:29.

Canın meyliyse diriliğe, diriye. Çünkü aslı lâmekânın canı!
 Can, hikmete, bilgilere... Ten, bağa, bahçeye, üzüm meyleder.
 Can, yücelmeye, yükselmeye can atar; ten, kazanca, ota, yiyeceğe, içece-
 ğel!

O yücelmenin aşkı, o yücelmenin meyli de canadır. "Tann onlan sever, on-
 lar da Tannı" âyetini bundan anla!

Bunu anlatmaya kalkışsam sonu, ucu gelmez...

Mesnevî'ye daha böyle sekiz misli kâğıt bile yetişmez!⁵¹

Esrarengiz bir cazibe gücü olan aşk, genelde hem cinsler arasında cereyan eder. "O, Allah'ın sırlarının bir usturlabıdır."⁵² Bir duygu olarak hissedilir; kelimele-
 re dökülemez. Aşkı anlayabilmek için, onu bizzat yaşamak gerekir. Bu yüzden
 Mevlânâ'ya göre, aşka dair sahifeler dolusu kitaplar yazılsa bile, onu ne *akıl* kavra-
 yabilir ne de *lisan* anlatabilir.

Aşk, söze sığmaz. Aşk, bir denizdir ki dibi görünmez.

Denizin katrelerini saymaya imkân yoktur. Yedi deniz de aşk denizinin
 önünde küçücük bir göl kalır.⁵³

Aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim... Asıl aşka ge-
 lince o sözlerden mahcup olurum.

Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır.

Çünkü kalem, yazmada koşup durmaktadır, ama aşk bahsine gelince; çat-
 lar, âciz kalır.

Aşkın şerhinde akıl, çamura saplanmış eşek gibi yattı kaldı. Aşkı, âşıklığı yi-
 ne aşk şerh etti.⁵⁴

Yukarıda belirttiğimiz gibi, çamura saplanan akıl, duyular dünyasının içinde
 nefisle birlikte olan cüz'î akıl olsa gerektir. Aksi takdirde, küllî akıl zaten aşkla
 yoğrulmuş ve aşkla aydınlanmış bir akıldır ve bizzat aşk ile hemhâl olmuştur. O
 halde, eğer insan, cüz'î akıl perdesini aralayıp küllî aklın nuruyla bakabilirse, göre-
 ceğidir ki, aslında küllî aklın bir temsilcisi olan Hz. Peygamber'in çizdiği yol da, yani
 dinin kendisi de, bir aşk yoludur. Mevlânâ, bu nedenle, o Peygamber'e tâbi olan

⁵¹ Mesnevî 3/4435-4441.

⁵² Mesnevî 1/110.

⁵³ Mesnevî 5/2731-32.

⁵⁴ Mesnevî 1/112-115.

ve gönülden bağlanan kimselere de, aşkın çocuklarıdır der.⁵⁵ Bu aşk tenimizde gizlenen anamızdır yani cevherimizdir. Ancak hakikati örtme ve gerçeği görememekle malûl olan tabiatımız – nefsimiz ve cüz'î aklımız- bu gerçeği fark etmemize engel oluyor.⁵⁶

Diğer taraftan Mevlânâ'ya göre her ne türlü olursa olsun, ne şekilde zuhur ederse etsin, bütün aşkın kaynağı Allah'tan başkası değildir. Sadece aşkın değil, her şeyin kaynağı ve membaı O'dur. Bununla birlikte, 'Allah'a aşk'tır' demek, O'nu sınırlamak olacağından pek uygun düşmez. Mevlânâ, daha önce işaret edildiği gibi, aşkı, aynen muhabbet gibi, Allah'ın bir *sıfatı* olarak niteler. Bu demektir ki, O hem aşk'tır hem de aşk'ın ötesindedir, aşkındır.

Tekrar insan ile Allah arasındaki aşka dönersek, Mevlânâ, aşkın tek taraflı olmadığını; aksine karşılıklı –iki taraflı- olduğunu belirtir. "Hiçbir âşık yoktur ki, sevgilisinin vuslatını arasın, dilesin de sevgilisi onu aramasın, dilemesin!"⁵⁷ Aşk gönül işidir ve önce gönülde âdeta bir şimşek gibi çakar ve sonra bütün gönlü kaplar. Şayet gönülde kıvılcım olarak başlayan ve yeşeren bu aşk, Hakk'a karşı olursa, Hak da o gönül sahibini seviyor demektir.⁵⁸ Kaldı ki, gönül (*dil*) ve sevgili (*maşuk*) ayrı ayrı şeyler değildir. Nihai noktada her ikisi de birdir. Zira Mevlânâ'nın dediği gibi, "sevgili dediğimiz varlık bir bahânedir. Aslında gerçek sevgili Allah'tır."⁵⁹ Bunu fark edebilmek için insanın öncelikle kendi gerçek varlığını bulması gerekir; kendi içsel 'beni'ni (*hud*) keşfetmesi gerekir ki, bu da ancak maddî varlığından ve nefsinin engelleyici tavrından kurtulmasıyla mümkündür.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle, cüz'î aklını, âdeta küçük dere gibi akan dünyadan soyutlayıp, felek üstüne çıkararak kendi kaynağı olan küllî akla bağlamakla olur.

Ondan yaklaşık otuz üç yıl önce yaşamış çağdaşı büyük mutasavvıf İbn Arabî'de (ö. 638/1240) olduğu gibi, Mevlânâ'da da, âlemin yaratılışı Allah'ın sevgisinden dolayıdır. Görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen, hareket eden ve etmeyen her şey, O'nun sevgisinin bir neticesi ve tecellisidir. O aşk, her oluşun ve oluşumun ardındaki manevî bir güç, âdeta gizli bir hazinedir. Her canlının çift olarak eş cinsiyle yaratılması; gökyüzünün yeryüzüyle beraberliği; her dişinin erkeğe veya her erkeğin dişiyeye meyli; gecenin gündüzle sarmaş dolaş olması; bunların hepsi, o aşkın neticesi ve tezahürüdür. Allah'ın hikmeti, ezelde bütün

⁵⁵ Şefik Can, *Hız. Mevlânâ'nın Rubâileri*, Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005, c. 1, s. 27, rubâi no: 49.

⁵⁶ a.g.e., s. 27.

⁵⁷ *Mesnevî* 3/4393.

⁵⁸ *Mesnevî* 3/4395-96.

⁵⁹ Can, *Hız. Mevlânâ'nın Rubâileri*, c.1., s. 49, rubâi no: 184.

⁶⁰ Can, *Hız. Mevlânâ'nın Rubâileri*, c. 1, s. 32, rubâi no: 81.

bunları birbirine âşik etti.⁶¹ Yine o aşktan ötürüdür ki, Yüce Allah, Hz. Muhammed'i peygamberler arasından seçti ve onu aşkla aynileştirdi ve o aşkın kendisi oldu.⁶²

Allah bütün aşkların kaynağı olduğuna göre, asıl aşk ilâhî aşktır. Mevlânâ ilâhî aşkı, gerçek aşk (*aşk-ı hakîkî*), bütün diğer aşkları da mecâzî aşk olarak ayırır. "Aşk, kimseye niyazi ve ihtiyacı olmayan Allah'ın vasıflarındandır. O'ndan başkasına âşik olmak, geçici bir hevestir."⁶³ Zira diğer aşklar bir an tat verse bile, görünüşleri nur olsa bile, kısa solukludur. Bununla birlikte, o geçici aşklar bile, kısa süreli de olsalar, o nurları ve güzellikleri nedeniyle, aslına ve kaynağına giderler.⁶⁴ Dolayısıyla, Mevlânâ'nın dünya görüşünde, her sevginin bir ilâhî yönü vardır. Her cüz'ü diğer bir cüz'e meyil ettiren gizli güç, Allah'ın onların gönüllerine yerleştirdiği sevgidir.⁶⁵

İlâhî kaynaklı olan böyle bir aşkın gücü ve tesiri tartışılmaz. Mevlânâ aşkın bu engin ve derin yönünü anlatırken, onu âdeti bir iksir ve hayat suyu olarak tavsif eder. Acıları tatlılaştıran, bakırları altına çeviren, bulanık suları durultan, dertlere şifa veren, ölüleri diriltten, padişahları kul ve köle eden aşktır.⁶⁶ Dünyayı döndüren, nebatı yeşerten, Yusuf'u Zeliha'ya hayran eden ve gönülleri titreten aşktır.⁶⁷ Fakat bu aşk kendiliğinden doğmaz; onu hazırlayan bir zemini vardır. Temelsiz ve zeminsiz aşka, aşk demek doğru olmaz; ancak kuru bir hevesten ibarettir. O halde nedir bu aşkın zemini? Mevlânâ'nın cevabı oldukça nettir: Bilgi.

"Bu aşk (Allah aşkı) bilgi neticesidir... Noksan bilgi nerden aşkı doğuracak? Noksan bilgi de bir aşk doğurur ama o aşk, cansız şeylerdir."⁶⁸

Mevlânâ, bilgiyi zorunlu saymakla, ilâhî aşkın âdeti epistemolojisini ortaya koymaktadır. Allah aşkı, her ne kadar hâlde tezahür etse de, o ulaşılabilecek en yüksek manevî bir makam olduğundan, birtakım hazırlıkları ve birikimleri gerektiriyor. Diğer bir tabirle, bu aşkın ancak sâlim bilgiye dayalı yaşamdan ve riyazetten sonra gerçekleşebileceğini ima ediyor. Onun içindir ki, *Mesnevî*'sinin hemen başında, kitabını tanıtırken bu önemli noktaya dikkat çekmiş ve onu, yani *Mesnevî*'yi hakikate ulaşmada din asıllarının asıllarının asıllarıdır"⁶⁹ diyerek veciz bir şekilde özetlemiştir. Bunun manası, önce gerekli, sahih dinî bilginin elde edilmesi, sonra o

⁶¹ *Mesnevî* 3/4400 vd.

⁶² *Mesnevî* 5/2738-39.

⁶³ *Mesnevî* 6/971.

⁶⁴ *Mesnevî* 6/973-74.

⁶⁵ *Mesnevî* 3/4416.

⁶⁶ *Mesnevî* 2/1529-1531.

⁶⁷ *Mesnevî* 5/3853-55.

⁶⁸ *Mesnevî* 2/1532-33.

⁶⁹ *Mesnevî* 1/Dibace (Mevlânâ'nın kendi Önsözü)

bilginin içselleştirilerek hayata yansımaları ve akabinde kendiliğinden meydana gelecek olan manevî değişiklikler ki, ilâhî aşka tebdil ve tahvil edecektir. Hatta sonu vecdle, ilâhî aşkın 'mestiyle' kemâle erecektir.

Bu hassas noktayı fark edemeyen veya göz ardı eden bazı grupların, Mevlânâ'nın bu denli doruğa ulaşmış vecd hâlinde ve ilâhî aşkın cazibesi içinde terennüm ettiği, aşk ve din ilişkisine ait beyitlerini, sanki onun, aşk adında İslâm dininden başka bir dini varmış gibi, yahut da onun tasavvufunun İslâm'dan apayrı bir olgu olduğu zehabına kapılıp ve belki de istemeyerek bir yanlışlığa düştükleri gözlenmektedir. "Aşk şeriatı (veya yolu) (*millet-i aşk*) bütün dinlerden ayrıdır. Âşıkların şeriatı (veya yolu) da Allah'tır, mezhebi de."⁷⁰ Bu mısralar açıkça, biraz önce ifade ettiğimiz nihâî gayenin, özlerin özü olan ilâhî aşka ermek olduğunu bildiriyor. İlâhî aşka ermek ve âdeti onda erimek, kendi varlığından geçerek, o engin ve derin aşkın cazibesıyla, bir pervane gibi yine o ilâhî nurun içinde yok olup saf nura dönmeyi anlatıyor. Mevlânâ'nın kendisi bu noktayı başka bir yerde daha net beyan ederken, "dinim aşkla yaşamaktır"⁷¹ der. "Göklere yücelme (*mi'râc-ı felek*) nedir? Şu yokluk (*în nîstî*). Âşıkların yolu da yokluktur, dini de."⁷² Bu mecâzî gibi görünen mâna yüklü mısraların şerhini, yine Mevlânâ'nın nesir olarak kaleme aldığı, *Fîhi Mâ Fîh*'inde bulabiliriz. "Ne zamanki dinimiz bir insanın kalbine tamamen yerleşir (içselleşir ve özümленir), o insanın kalbini her şeyden ayırıp, Allah'a götürünceye kadar tam orada kalır."⁷³ İşte o zaman, Maşuk, yani Allah, cemâlini (yüzünün güzelliğini) o insana gösterir; buna lâyık olan insan da o cemâli temâşa ederek kendinden geçer.⁷⁴ Bütün bunlar, yine Mevlânâ'ya göre, Allah'ı bilmeye ve dinî bilgileri, kuru nazariyattan fikriyata ve oradan da hakikate dönüştürerek kalbe tamamen yerleştirmekle mümkün olur. Bu da cüz'î akilla başlar, küllî aklın rehberliğinde vahiyle beslenir ve aşkla neticelenir. Onun içindir ki, daha önce de vurguladığımız gibi, onun indinde, Peygamber'in yolu aşk yolu, İslâm ise aşk dini ve ona mensup olanlar da aşkın çocuklarıdır.

İlâhî aşkın, merkezileştiği ve odaklaştığı nokta, biraz önce de belirttiğimiz gibi, Maşuk'un, yani Hakk'ın cemâlidir, güzel vechidir. Bu ulvî ve lâtif makama erişen bir kimsede, cüz'î akıl tamamen devre dışı kalır. O akıl, dinin bütün bilgilerine sahip olsa bile, bu aşk hâlinde acze ve hayrete düşer. Ama Mevlânâ için bu istisnâî hal, aklın reddedilmesi veya küçümsenmesi anlamına gelmektedir. Aksine, bu hal, o yüce aşkın, akli nefisten kurtarıp, onu hür bıraktığı andır. Cüz'î akıl, du-

⁷⁰ Mesnevî 2/1770.

⁷¹ Mesnevî 6/4059.

⁷² Mesnevî 6/233.

⁷³ *Fîhi Mâ Fîh* s. 115; A.J. Arbery, *Discourses of Rumi*, s. 126; W. Chittick, *The Sufi Path of Love*, Albany: SUNY, 1983, s. 215.

⁷⁴ *Fîhi Mâ Fîh* s. 115.

yular dünyasıyla sınırlandığı için, orada esir gibidir. O, duyulara bağlı olarak her şeyin yerli yerince olmasını ister;⁷⁵ o haldeyken ondan fazlasını istemek, sadece abesle iştilig değil, aynı zamanda yokuşa kürek çekmektir. Buna örnek olarak, Mevlânâ 'ölüm' olgusunu ve korkusunu hatırlatır. Ölüm, dünyaya ait ve dünyada vuku bulan bir hâdise olmasına rağmen, akıl, tek başına ne onun mahiyetini bilebilir ne de onun ötesini. Bunu başarmanın yolu, Allah'ın insana bahşettiği aşk bineği Burak'a⁷⁶ binmesi ve onunla akıldan sonra yolculuk yapmakla olur. "Aşkın Burak'ı manalar içindir ki, hem aklımı aldı, hem de kalbimi. Onları nereye götürüyor acaba? Senin bilmediğin bir yöne doğru."⁷⁷ Yine Mevlânâ, "aşk Burak'ı sema-dan gelir ve Hz. İsa'yı (yani akılı), eşeğin (yani nefsin) etkisinden kurtarır"⁷⁸ diyerek, aklın aşkla hür olup, işlevini daha iyi yerine getirebileceğine dikkat çeker. "Aşk bir hayat suyudur ve seni ölümden (ve ölüm korkusundan) kurtarır. Kendisini aşka veren kimse gerçek bir sultandır."⁷⁹ Ancak burada hedef aşka ulaşmak değil, Hakk'a ve Hakk'ın cemâlîne ermektir. Bu nedenle, Mevlânâ için, akıl gibi, aşk da bir vasıttır, gaye değildir. Şems'in aşkı da onu Allah aşkına götüren bir vesile olmuştur.

Ayrıca Mevlânâ'ya göre, aşkın akılla ilgili diğer bir yönü de onun en yüce ve en değerli bir bilgi kaynağı olmasıdır. Cüz'î aklın bilgisi, daha ziyade zanla karışktır ve bazen de tamamen taklitten ibarettir ki, bu nedenle noksandır. Taklidî bilgi, iğreti bilgidir ve onu taşımak bir vebaldir. Taklidî bilgiyle yetinen akılla olmaksansa, cahil kalmak daha iyidir.⁸⁰ Taklitçilerin bilgi ve görüşlerini, Mevlânâ, farenin anlayış ve görüşüne benzetir ki, farenin yegâne gördüğü şey, bildiği yer topraktır ve en fazla toprağın altıdır. Ancak bu, onun akıldan yoksun olduğu anlamına gelmez; aksine Allah ona da, sadece ona yetecek kadar akıl vermiştir. O akıl, toprağa sınırlanmıştır ve adeta topraktaki izlere ve deliklere odaklanmıştır; dolayısıyla fareden fazlasını beklemek haksızlıktır. Çünkü yüce Allah, adalet ve merhametinin gereği, hiç bir varlığa, ihtiyacından ve kapasitesinden ötesinde bir şey vermez.⁸¹

⁷⁵ Mesnevî 1/2144.

⁷⁶ Mevlânâ, Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'râc esnasında, üzerinde götürüldüğü Burak bineğine atf yapmakla, âdeta aşk yolculuğunun biri zâhirî diğeri bâtinî veya biri enfûsî diğeri âfâkî olan iki yönüne dikkat çekiyor. Zâhirî ve âfâkî olan yönü, aşk bineğine binmek ibadetlerin özü ve Hz. Peygamber'in 'Namaz, inananın mirâcıdır,' ifadesindeki namazın önemine işaret eder. İbadetsiz aşk yolculuğuna çıkılmayacağı gibi, aşksız bir ibadette şekilden öteye geçmez. Bâtinî ve enfûsî yönüne gelince, aşk yolculuğu bir kalp ve gönül yolculuğudur. Gönül hazırlanmadan o yolculuğa çıkılmaz.

⁷⁷ *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî*, gazel no: 32300; Chittick, *The Sufi Path of Love*, p. 215.

⁷⁸ *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî*, gazel no: 30917; Chittick, *The Sufi Path of Love*, p. 215.

⁷⁹ *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî*, gazel no: 6563; Chittick, *The Sufi Path of Love*, p. 214.

⁸⁰ Mesnevî 2/2326-28.

⁸¹ Mesnevî 2/3270-3274.

Mevlânâ aşk neticesinde hâsil olan bilgiyi yakînî derecede bir bilgi olarak tanımlar. Görünüşün ve suretlerin değil, manaların ve hakikatlerin bilgisidir. Akıl, fikrin kanadı, aşk ise mana kapısıdır. Tıpkı meyve ile çiçek gibi, hedef mana olan meyve nimetine ulaşmaktır, akıl gibi çiçek ona bir müjdecidir.⁸² Bilgi edinmekten murat, Tevhid'in bilgisine ulaşmaktır. Tevhid'in manası ise, Allah'ın huzurunda erimek ve âdeta yok olmaktır.⁸³ Zira "Mana Allah'tır."⁸⁴ Buna ulaşanlar da ilâhî aşkla yolculuk yapan gönül ehli insanlardır ki, o mana ve bilgi, vasitasız doğrudan Allah tarafından kalplerine doğmuştur.⁸⁵ Ama o kalpler önceden, ibadet ve riya-zet ile, aşk ve vecd ile, birer ayna gibi parlatılmıştır. Bu bilgiyle donatılan kişinin konuştuğu her şey aşk kokar.⁸⁶

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız böylesine soyut metafizik bir konunun Mevlânâ tarafından bu şekilde tutarlı ve muhtevalı olarak ortaya konması, bizi şöyle bir neticeye götürmektedir. Her şeyden önce Mevlânâ, bazı kimselerin düşündüklerinin aksine, sadece bir şair değil, aynı zamanda kendine özgü ve kendi içinde son derece tutarlı teosofik bir düşünce sistemi geliştiren mistik bir filozoftur. Onun dâhiliği, düşüncesini her kesimin kendine düşeni anlayabileceği dilde ve ölçüde, sadece akla değil aynı zamanda hislere ve kalbe hitap ederek, hem şiirle ve hem de nesirle takdim etmesidir. Kanaatimiz odur ki, Mevlânâ üzerine çalışacak araştırmacılar, bu önemli noktayı göz önünde tutup, onun İslâm geleneği içinde geliştirdiği kendine has, gelenek dışı gibi görünen, felsefi-tasavvufî dünya görüşünü dikkate alırlarsa, daha verimli ve belki de daha orijinal sonuçlara ulaşacaklardır.⁸⁷ Dünya görüşünü temel teşkil eden ana kaynaklardan birisi, şüphesiz kendisinin de 'kölesiyim dediği' vahiyden süzülen nurdur, Kur'ân-ı Kerîm'dir. İkincisi, o nurun kendisinde tecelli edip abideleştiği, insan-ı kâmil Hz. Peygamber'dir ki, Mevlânâ onu, bu çalışmamızda da gösterdiğimiz gibi, hem küllî akılla hem de aşkla aynıleştirmiştir. Üçüncüsü, bu iki kaynaktan doğan ve yine bu iki kaynağın etrafında gelişip büyüyen, klâsik İslâm medeniyetinin ilim, irfan ve hikmet mirasıdır. Bu üçüncü unsurun iki kolu vardır; biri, İslâm medeniyetinin âdeta İslâmîleştirdiği dış kaynaklı kültürler ki, büyük bir kesimini Eflatun, Aristoteles ve Yeni Eflatuncu ekoller oluştururken, diğer kesimini de İslâm'ın özgür ortamında yaşayan İslâm dışı başka dinlere mensup azınlıkların dinî kültürleridir. Mesnevî'yi okuyan kimse, bu kültürlerin değer ve kavramlarını hemen fark eder. Orada zaman

⁸² Mesnevî 1/2930 vd.

⁸³ Mesnevî 1/3009.

⁸⁴ Mesnevî 1/3337.

⁸⁵ Mesnevî 1/3447-49.

⁸⁶ Mesnevî 1/2880.

⁸⁷ Böyle bir çalışma denemesi için bkz. Seyed Ghahreman Safavi, *The Structure of Rumi's Mathnawi*, London: London Academy of Iranian Studies Press, 2005.

zaman bir Mûseviyle, zaman zaman bir İseviyle buluşabileceğiniz gibi, bir Hintliyle veya bir Mecûsiyle de karşılaşsınız. Diğer kolu ise, tamamen İslâmî disiplinlerin çizgisinde ilim ve marifet yoluyla gelişen kültür hazinesidir. Bu üç unsurun uzantılarını Mevlânâ'nın bütün eserlerinde görürüz. Örneğin bu çalışmamızda, Mevlânâ'nın ikiye ayırdığı, cüz'î ve küllî akıl kavramlarının kaynağı Eflatun'a kadar ulaşır. Ancak, muhtevalarına baktığımızda, onun dünya görüşünü oluşturan her üç unsur da buluruz. Bunun nedeni de, kendisinden önce gelen diğer İslâm düşünürlerinde de görüldüğü gibi, ona göre, 'hakikat, hangi kaynaktan gelirse gelsin, taassupsuz alınır, işlenir ve aktarılır.' Önemli olan kavramlar değil, onların altında yatan *tevhidî* hakikattir. Yine bu açıdan bakarsak, Mevlânâ'nın Kur'ân'da olmayan 'aşk' kelimesini neden 'muhabbet'in yerine kullandığını daha iyi anlamış oluruz. Son olarak aşağıda nakledeceğimiz, âdetâ akıl ile aşk arasındaki ince ilişkiyi sembolize eden, Cebrail'in Hz. Peygamber'e Mi'rac'taki itirafı, hem şu anda dikkat çektiğimiz noktaya hem de bu çalışmamızın ana temasına en güzel bir örnek olsa gerekir:

Bilgileri hıfzeden, bir Levh-i Mahfûz olur; akıl ruhtan nasiplenir, feyiz alır.

Önce akılı hoca iken, sonra akıl ona şakirt olur.

Akıl, Cebrail gibi, "Ey Ahmed, bir adım daha atarsam yanarım!

Sen beni bırak, bundan sonra ileri yürü. Ey can Sultanı! Benim haddim bu kadardır" der.⁸⁸

MEVLÂNÂ'DA AKIL VE AŞK

Bilal KUŞPINAR

Bu çalışma, Mevlana'nın tasavvufi felsefesindeki aşk ve akıl arasındaki bağlantıları analiz etmeye yöneliktir. Bütüncül ve derinlemesine teşekkül eden bu ilişkiler, Mevlana üzerine yazılmış çalışmalarla ele alınmıştır. Biz burada hayati mahiyetteki iki soruya cevap bulmaya çalışacağız: Onun düşüncesinde akıl ile aşk arasındaki ilişki nedir. Mesnevi'de bu iki kavram tutarlı bir biçimde ele alınmıştır mıdır?

SÜİFD / 23

21

MIND AND LOVE IN MEVLANA

This study is an attempt to analyze the nature of the relationship between "reason" (*'aql*) and "love" (*'ishq*) in Mevlana's mystical philosophy. The complexity and profundity of this relationship has already been noted in various

⁸⁸ Mesnevi 4/1064-67.

writings about Mevlana. The crucial question we have endeavoured to respond here is twofold: What is the place of 'reason' in relation to 'love' in his thought? Is he consistent in his treatment of the two especially in his magnificent poetical work, *Mesnevi*? In concurrence with the early Muslim philosophers' understanding of reason, Mevlana first emphasizes its essentiality for human beings and then draws a clear-cut distinction between 'the practical reason', which is acquired *externally* through the observation of the world and from books and teachers, and 'the universal reason' which is *internally* and directly endowed by God. Both of the reasons are important for the overall function of man, but, as Mevlana maintains, the practical reason alone, without the illuminative guidance of the universal reason, is doomed to failure, due to its inclination towards and subjugation to the demands of the carnal soul (*nafs*). Because of this, all the prophets as well as the saintly people have always travelled on the path of this God-given universal reason. Moreover, the practical reason, though it may appear very effective in itself, falls short of comprehending mysteries of love, which can only be grasped by the universal reason. Mevlana, on the other hand, regards 'reason' as a vehicle, not an obstacle, for attaining the love of God, which in turn liberates the former, i.e. reason from its particular attachments.

في هذا المقال حاولنا ان نحلل العلاقات بين العقل والعشق في فلسفة التصوف لمولانا جلال الدين الرومي. تعرضنا لنحصل على ما نريد للكتب التي كتبت حول مولانا و فلسفته. هنا نحاول ان نجيب السؤالين التاليين المهمين الاول ما العلاقة بين العقل و العشق في فكرته؟ و الثاني هل درس المفهومان في المتنوي منسجما؟